

HERZ-TOPÁL ZSÓFIA

Gömbös Gyula belpolitikája nemzetiszocialista tükröben

A Völkischer Beobachter Gömbösről és politikájáról
(1932–1936)

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.1.6>

Egy ország modern kori történetének pontosabb megismerésében fontos szerepet játszhat a külföldi reflexiók figyelembevétele. Főként olyan korszakban, amikor megnő a külkapcsolatok, valamint a határokon átívelő tömegkommunikáció – elsőként a nyomtatott sajtó – jelentősége. Ilyen lehetőséget nyújt az 1930-as évek magyar–német relációja: a Gömbös-kormány idején felerősödtek a magyar–német államközi kapcsolatok, s a magyar miniszterelnök nézeteit, illetve politikáját gyakran hasonlították a Harmadik Birodalom kancellárjéhez.¹ Egy külföldi hivatalos párt-, illetve kormánylap Magyarországról szóló tudósításaiból, értékeléseiből a történész elsősorban nem ténszerű információkat meríthet. Elemzésük olykor többet árul el a közlő fél szándékairól, valamint a két ország viszonyáról, mint magukról a történeteskről, emellett fontos módszertani tanulságokkal is szolgáltathat a kutató számára.

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP), majd a Harmadik Birodalom hivatalos lapja, a *Völkischer Beobachter* 1932 és 1936 között összesen 717 cikket közölt Magyarországról, melynek többsége (497) külpolitikai vonatkozású. Az alábbi for-

¹ Gömbös Gyula politikáját sokszor hasonlították a korabeli jobboldali diktatúrákhoz, Mussolini és Hitler államához, bár ő maga tiltakozott mindenféle összehasonlítás ellen: hangoztatta, hogy politikája „magyar talajból ered”, s nem követ idegen mintákat. A kérdésről lásd: VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018. 532–557.; VONYÓ József: Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? In: Uó: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2021. 144–193.

rásközlésben a 220 belpolitikai jellegű tudósításból a Gömbös Gyula értékelésével foglalkozó hat legfontosabb cikk szerepel.

A négy év alatt Magyarországról megjelent sajtóanyag sem mennyiségében, sem műfaji-formai jellemzőiben nem egységes. Folyamatos változás figyelhető meg a frekvenciált témákban és a cikkek hangvételében is. Az alábbi válogatás csak a legjellemzőbb tudósításokat teszi közzé, így nem adhat teljes képet a sajtóanyagról. A bevezetőben – valamennyi cikk vizsgálata alapján – a Gömbös személyéről és politikájáról kibontakozó kép összefoglalására, valamint a *Völkischer Beobachter* vázlatos bemutatására vállalkozunk, elősegítve ezzel a közölt források értelmezését is.

Értelmezési keretek

A Gömbös-korszak belpolitikájának lényegét a *Völkischer Beobachter* Gömbös halála után, 1936 végén ezzel a kérdéssel foglalta össze: „Ki legyen az ország vezére?”² A lap kormányra kerülésétől követte a magyar miniszterelnök törekvéseit, a hatalomgyakorlás módja és lehetőségei a cikkekben mindvégig hangsúlyos kérdésként szerepeltek, az erről festett kép azonban nagymértékben változott a négy év alatt. Ez a változás nemcsak a magyar hatalmi viszonyokban bekövetkező átrendeződéseket tükrözte, hanem a Német Birodalomban és ezzel összefüggésben a *Völkischer Beobachter* funkciójában történt módosulásokat is.

Gömbös hatalomra kerülésekor Németországban még Franz von Papen volt a kormányfő, Hitler a „végső harcot” vívta a hatalomért. Nemzetiszocialista médiapolitika azonban már a hatalomátvétel előtt létezett: a még 1920-ban a mozgalom céljaira megvásárolt újság, a *Völkischer Beobachter* (alcíme szerint „Nagynémetország nemzetiszocialista mozgalmának harci lapja”) a nácik legfontosabb propagandaeszköze volt a gyűlések mel-

² Veränderte Struktur der ungarischen Innenpolitik. [A magyar belpolitika megváltozott struktúrája.] *Völkischer Beobachter* (továbbiakban VB), 1936. december 31.

lett, „a Führer mindennapi tömeggyűlésének” is nevezték.³ Az újság ebben az időben a párt és a mozgalom kommunikációját szolgálta: a párthíveket kellett meggyőződésükben megerősíteni, továbbá a pártagitációt a lehető legszélesebb rétegekhez eljuttatni. A lap karakterét a nemzetiszocializmus sikerpropagandája és az ellenfeleivel szembeni uszítás határozta meg, a közvetítendő ideológiának megfelelő hangsúlyokkal magyarázták a híreket, hallgattak el, illetve helyeztek előtérbe bizonyos témákat.⁴

A Hitler kancellári kinevezése utáni másfél év a náci hatalom kiépítésének, az állam „gleichschaltolásának” időszaka volt: a totális diktatúra egyre inkább kiterjedt az élet minden területére. Az NSDAP propaganda- és médiaaktivitása soha nem látott méreteket öltött, a nyilvános kommunikáció monopolizálásával a náci néhány éven belül szinte teljesen átalakították a német sajtót.⁵ A hatalomátvétel után a *Völkischer Beobachter* pozíciójában alapvető változás következett be: az addig ellenzéki pártújság a Harmadik Birodalom hivatalos sajtóorgánumává és politikai tömeglappá vált. Ez maga után vonta a színvonal emelésére irányuló törekvéseket, a tisztán harci lapot széles olvasóközönség számára kellett megfelelővé formálni. Az újság szerkezeti átalakítása mellett a stíluson is igyekeztek változtatni: a külpolitikai cikkek tekintetében tartózkodóbb hangnemre tértek át, főleg a német diplomácia szempontjából nehéz első évben.⁶ Ebben az időszakban a kormány szócsöveként funkcionáló lapban tartalmilag a német belpolitikai, illetve az ezekhez megerősítésként használható külföldi témák kerültek előtérbe. A magyar viszonyokról szóló elemzések is elsősorban náci propagandacélokat

³ Margarete PLEWNIA: *Völkischer Beobachter* (1887–1945). In: Heinz-Dietrich FISCHER (Hrsg.): *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhundert*. Verlag Dokumentation, Pullach bei München, 1972. 381–390., 388. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111559216-026>

⁴ Norbert FREI–Johannes SCHMITZ: *Journalismus im Dritten Reich*. (Becksche Reihe 376.) Verlag Oscar Beck, München, 1989. 98.

⁵ Uo. 23–34.

⁶ Lars JOCKHECK: *Der „Völkische Beobachter” über Polen 1932–1934. Eine Fallstudie zum Übergang vom Kampfblatt zur „Regierungszeitung”*. LIT Verlag, Hamburg, 1999. 26–27.

szolgáltak: a németországi „rendteremtést” kellett alátámasztaniuk.

A magyar vonatkozású tudósításokban 1934 nyarától érzékelhető változás: megjelentek a propagandatémákon túlmenő belpolitikai elemzések, és 1935-től rendszeressé váltak a kormány és az ellenzék tevékenységéről szóló híradások. Ez az átalakulás nem csak a német rendszerben bekövetkezett változásnak volt köszönhető; következett a magyarországi történeésekből is. A náci hatalom kiépítésének és megszilárdításának időszaka alatt Magyarországon nagyrészt kitelt Gömbös első kormányának ideje. 1934 januárjától a Gömbös Gyula és Bethlen István közti hatalmi harc egyre élesebb lett. A konfliktus 1934 őszén a marseille-i merénylet miatt ideiglenesen háttérbe szorult ugyan, 1935 elején teljesen nyílttá vált. Az év belpolitikai válsággal kezdődött, amely új parlamenti választáshoz és Gömbös második kormányának megalakulásához vezetett.⁷ Az 1935-ös választás, mellyel a „szélsőjobbboldali közép” benyomult a parlamentbe, nemcsak Gömbös kormányzásának időszakában, hanem a két világháború közti magyar hatalmi viszonyokban is egyfajta cenzúrát jelentett.⁸

A magyar belpolitikai élet, valamint a német hatalmi viszonyok (és ezzel összefüggésben a *Völkischer Beobachter* szerepének) fent összefoglalt változásai alapján a Gömbös kormányzásáról megjelent sajtóanyagot érdemes három szakaszra bontva vizsgálni: Gömbös kormányra kerülése (az NSDAP harca a hatalomért); Gömbös első kormánya (a náci állam kiépítése, az újság átalakítása); a magyar belpolitikai válság és Gömbös második kormánya (a totális diktatúra időszaka Németországban).

⁷ A Gömbös és Bethlen közti konfliktusról, valamint az 1935-ös választásról lásd még VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom...* I. m. 394–421.

⁸ ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában: 1914–1945*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 165.

A sajtóanyag elemzése

Gömbös Gyula hatalomra kerülése

A *Völkischer Beobachter* Gömbös hatalomra kerülését rendkívül lelkesen üdvözölte. A kormányalakításról megjelent cikk figyelemfelkeltő címet kapott: „A magyar Gömbös nemzetiszocialista kormányprogramja” (lásd 2. dokumentum).⁹ A cikk azonban címevel ellentétben nem a programot elemzi, hanem Gömbösnek az Egységes Párt előtt elmondott bemutatkozó beszédéből idéz a hatalomgyakorlás módjára és saját helyzetére vonatkozó részleteket. A kiindulópont pedig a náci és Gömbös helyzete közt vont alapvetően téves párhuzam. A lap azt emeli ki, hogy Gömbös a parlamentben erős pártra, a parlamenten kívül tömegekre támaszkodhat. Ez azonban félreértelmezése, illetve tudatosan téves fordítása volt mindannak, amit Gömbös elmondott, s nem rá, hanem a náci helyzetére illett. Az NSDAP ugyanis ekkor már meghatározó politikai erő volt Németországban: a legerősebb parlamenti párt, amely mögött az ország legjelentősebb szervezett tömegereje állt. Gömbös viszont sem a pártban, sem a nép körében nem támaszkodhatott saját bázisára: a kormánypárt Bethlen híveivel volt tele, s neki engedelmeskedett, a tömegmozgalom szervezése pedig még váratott magára. A lap a két helyzet közt vont téves párhuzamból kiindulva a magyarországi történéseket Németországnak szóló tanulságként értékeli: a magyar kormányváltást a náci hatalomátvétel előképeként értelmezve a német kormányváltás szükségességét szorgalmazza. Gömbös ekkori értékelése tehát beszédének a nemzetiszocialisták számára megfelelő változtatásokkal idézett részein alapul, s így elsősorban propagandafogásnak tudható be, semmint valós helyzetértékelésnek. Ezt támasztja alá az is, hogy miután az NSDAP átvette a hatalmat Németországban, Gömböst soha többé nem minősítették nemzetiszocialistának.

⁹Das nationalsozialistische Regierungsprogramm des Ungarn Gömbös. VB, 1932. október 9/10.

Gömbös Gyula első kormánya

Kifejezetten Gömbös politikájának értékeléséről hatalomra kerülése után sokáig nem született tudósítás: az első ilyen vonatkozású elemzés miniszterelnökségének kétéves évfordulóján jelent meg (lásd 3. *dokumentum*).¹⁰ Addig a magyar belpolitikával viszonylag kevés cikk foglalkozott, s azok csak a náci agitáció számára fontos kérdéseket emelték ki: a nemzetiszocializmus magyarországi térnyerését, ezzel összefüggésben az antiszemitizmus megjelenési formáit, a szociáldemokrácia (illetve a lap szóhasználatával élve a bolsevizmus) elleni fellépést, valamint a legitimizmus és a német kisebbség helyzetét. Ebbe a tematikába maradéktalanul besorolható az első két év összes belpolitikai jellegű tudósítása, ami eleve torzítja a magyar viszonyokról kialakuló képet.

Gömbös politikája ebben az időszakban elsősorban a nemzetiszocializmushoz való viszonyulás szempontjából érdekes a lap számára. Az első év legtöbb tudósítása a magyar nemzetiszocialista mozgalommal foglalkozik. Az újság egyetlen, egységes mozgalomról ír, melyet a valóságosnál jóval nagyobb jelentőségűnek tüntet fel, azonban nem foglal egyértelműen állást mellette, sőt: deklarálja, hogy a tudósítások célja nem a Gömbös politikájával való szembehelyezkedés.¹¹ A magyar mozgalomra vonatkozó cikkek tartalma, hangvétele visszafogott, Gömböst soha nem

¹⁰ Zwei Jahre Ministerpräsidentenschaft Gömbös. [Gömbös kétéves miniszterelnöksége.] VB, 1934. október 4.

¹¹ Hakenkreuz-Bewegung in Ungarn. Graf Festetics über die Ziele der Bewegung. [Horogkeresztes mozgalom Magyarországon. Festetics gróf a mozgalom céljairól.] VB, 1933. december 20. A lap a Nemzeti Szocialista Magyar Földműves- és Munkáspártról tudósít, vezetőiként Meskó Zoltánt és Pálffy Fidél, majd 1933 novemberétől gróf Festetics Sándort említi. A magyar nemzetiszocializmus megosztottságának elhallgatása, egységes mozgalomként való feltüntetése valószínűleg német logikából eredt, a propagandaszándék itt sem hagyható figyelmen kívül. Az újság híradásaival ellentétben ebben az időben több nemzetiszocialista szerveződés is létezett Magyarországon, melyek időlegesen akár együtt is működtek, de általában regionális jelleggel fejtették ki tevékenységüket. A Meskó Zoltán által 1932 júniusában alapított párt vezetésébe korán bekapcsolódott gróf Pálffy Fidél, majd 1933-ban gróf Festetics Sándor is, utóbbi azonban 1934 nyarán felmondta az együttműködést, és önálló pártban folytatta a politizálást. PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták*. MTA BTK TTI-

támadják, az utolsó cikkekben politikájának támogatására helyezik a hangsúlyt.¹² A téma 1934 során el is hal: a náciizmus németországi megszilárdulása után a *Völkischer Beobachter* nem követi többé a magyar mozgalmat, a hangsúly arra kerül, hogyan viszonyul a magyar közélet szereplőinek – egyes ellenzéki erők, az egyházak és mindenekelőtt Gömbös – politikája a német nemzetiszocializmushoz.¹³

Ebben a szakaszban a tudósítások fent említett, a német propaganda igényeiből fakadó tematikai meghatározottsága miatt is adódott egyfajta párhuzam Gömbös politikája és a náciizmus között, de erre szövegszerűen is több utalás olvasható: a lap a nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvésben, a pártpolitikában is hasonlóságot állapított meg Hitler és Gömbös között.¹⁴ Míg azonban Gömbös hatalomra kerülésekor az NSDAP pártlapja a magyar politikát bizonyos mértékig előképként értelmezte, ekkor már arra kerül a hangsúly, hogy a nemzetiszocializmus németországi győzelme nyújt a magyar miniszterelnök politikájának legitimációt, „morális támogatást”.¹⁵

Jellemző az első két évre, hogy a tudósítások alapvetően Gömbös beszédeire épültek, melyeket a lap sokszor még csak nem is kommentált: idéz belőlük, vagy kivonatot közöl. Így nem a megvalósuló kormányzati tevékenységet elemzi, inkább a stílus, a frazeológia szintjén jellemzi a magyar kormányfő politikáját,

Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 73–99.; PAKSY Zoltán: *Nyilaskeresztes mozgalom Magyarországon, 1932–1939*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 68–115.

¹² A német politika ebben az időben még a kormánypárt jobbszárnyára, elsősorban Gömbös híveire támaszkodott: a diplomáciai iratokból is jól kiolvasható a nyilas pártok iránti bizalmatlanság. RÁNKI György–PAMLÉNYI Ervin–TILKOVSKY Lóránt–JUHÁSZ Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 14.

¹³ A lap 1934 nyarán (1934. június 27.; 1934. július 18.) két rövid hírt közöl arról, hogy a mozgalmon belül kialakult ellentétek miatt a szervezeteket feloszlatták, majd a továbbiakban nem tudósít a magyarországi nemzetiszocializmusról.

¹⁴ „Gömbös miniszterelnök a »gleichschaltolás« útján haladva itt is rendet fog tenni.” Stetige Außenpolitik Ungarns. [Magyarország állandó külpolitikája.] VB, 1933. november 18.

¹⁵ Aussichtslose Stellung der ungarischen Legitimisten. [A magyar legitimisták kilátástalan helyzete.] VB, 1934. január 26.; Ausschaltung der ungarischen Sozialdemokratie. [A magyar szociáldemokrácia felszámolása.] VB, 1934. február 23.; Zwei Jahre Ministerpräsidentenschaft Gömbös. VB, 1934. október 4.

s visszhangozza vezérségéről a magyar propagandában megjelenő frázisokat. A lap a valós belpolitikai erőviszonyokba nem ad betekintést, Gömbös sokszor ingatag helyzetéről, Bethlennel fennálló ellentétéről az első két évben nem esik szó. A *Völkischer Beobachter*ből kibontakozó kép szerint Gömbös, politikájának – a náciizmussal közös – ellenfeleit (legitimisták, bolsevikok, szociáldemokraták, liberálisok, zsidók) leszámítva, széleskörű támogatást élvez: vezérsége mögött az Egységes Párt, a „hazafias erők”, a katolikus egyház és a nép is egyöntetűen kiáll.¹⁶

A vezérszerepről festett kép azonban némileg ellentmondásos: a Gömböst mint erőskezdő, autoriter vezetőt méltató propaganda-szólások mellett a lap magának a fennálló rendszernek is fontos szerepet tulajdonít, s hangsúlyozza annak politikai vezetőktől független folytonosságát.¹⁷ Az újság azonkívül, hogy a klérust egységesen Gömbös politikájának híveként tünteti fel, a katolicizmus szerepét az egész politikai berendezkedés szempontjából meghatározónak tartja. A magyar rendszer definiálására a „keresztény kurzus” fogalmát használja.¹⁸ A *Völkischer Beobachter* Prohászka Ottokár és Bangha Béla nézeteire¹⁹ hivatkozik, ám

¹⁶ Stetige Außenpolitik Ungarns. [Magyarország állandó külpolitikája.] VB, 1933. november 18.; Aussichtslose Stellung der ungarischen Legitimisten. [A magyar legitimisták kilátástalan helyzete.] VB, 1934. január 26.

¹⁷ Der ungarische Katholizismus und der Nationalsozialismus. [A magyar katolicizmus és a nemzetiszocializmus.] VB, 1934. február 13.; Aussichtslose Stellung der ungarischen Legitimisten. [A magyar legitimisták kilátástalan helyzete.] VB, 1934. január 26.; Vor der Herbstsitzung des ungarischen Abgeordnetenhauses. [A magyar Képviselőház őszi ülészsaka előtt.] VB, 1934. november 13.

¹⁸ „Keresztény-nemzeti kurzusnak” az 1919-es ellenforradalmi rendszer nevezte magát az első években. Bár a keresztény-nemzeti fogalom pár később is a hivatalos politika egyik hivatkozási alapja maradt, a keresztény jelző zsidóellenes töltete enyhült, helyette az európai keresztény hagyományokhoz való kötődés került előtérbe – viszont továbbra is éles szembenállást jelentett a kommunizmus ateista ideológiájával. PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer (1919–1945)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2006. 41–43., 260.; ORMOS Mária: Politikai ideológia a két világháború között. In: VONYÓ József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*. Magyar Történelmi Társulat–Pro Pannonia Kiadó, [Pécs, 2003.] 75–86.

¹⁹ Prohászka Ottokár „Kultúra és terror”, illetve Bangha Béla „Magyarország újjáépítése és a kereszténység” című írásához a keresztény-nemzeti ideológia húszas évekbeli újkonzervatív-klerikális vonulata köthető. A keresztény

azokból önkényesen csak a szociáldemokrácia, a kommunizmus, az ateizmus, a liberalizmus és a zsidó befolyás elleni állásfoglalást emeli ki, s e szemlélettel azonosítva az egész katolikus klérust, ilyen értelemben használja a magyar politikai szisztéma meghatározására a „keresztény kurzus” fogalmát.²⁰

A magyarországi katolikus egyházat érintő megállapítások összekapcsolódnak a Centrumpárt (a német katolikus egyház egyik politikai szervezete) kritikájával, ami itt is egyértelművé teszi a propagandaszándékot. A *Völkischer Beobachter* értékelésével szemben ugyanis a magyarországi katolikus egyház magatartását és a konzervatív katolikus politikát inkább a Gömbössel szembeni kritika jellemezte, a kormányfő az egész társadalom megszervezésére irányuló törekvése miatt szembekerült a klérussal. Az ellentétek a politikai katolicizmus terén is jelentkeztek, a konzervatív katolikus politikai körök nem a kormánypárt, inkább a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt mögött álltak.²¹

A lap azonban a „keresztény kurzus” és a kormánypárt, valamint a kormánypárt és Gömbös közé is egyenlőségjelet tesz. A rendszert ebben az első időszakban nem köti egyértelműen a miniszterelnökhöz, noha személyét fontosnak tartja, és mindig pozitív színben tünteti fel.

Gömbös Gyula második kormánya

A *Völkischer Beobachter* a kormányválságot és az 1935-ös választásokat kiemelt figyelemmel kísérte. A választási győzelem-

jelszón Prohászka a katolikus és a protestáns felekezetek együttműködését, interkonfesszionális keresztény politikát értett, nemzetfogalmának lényege pedig az antiszemitizmus és a forradalomellenesség volt. Bangha a keresztény gondolat harcos képviselőjére vállalkozva széles frontot nyitott úgymond a zsidó nagytőke, a liberalizmus, a polgári radikalizmus, a szocializmus ellen – a náciizmustól azonban élesen elhatárolta magát a harmincas években. GERGELY Jenő: A „keresztény-nemzeti” ideológia (1919–1944). In: SÁNTA Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 71–92.

²⁰ Der ungarische Katholizismus und der Nationalsozialismus. [A magyar katolicizmus és a nemzetiszocializmus.] VB, 1934. február 13.

²¹ GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944*. Typovent Kiadó, Budapest–Gödöllő, 1993. 96–101.

ről, az új kormány megalakulásáról a magyar kormánypropaganda stílusában²² tudósít: az újság ebben az időszakban Gömböst dicsőítő cikkekkel van tele. A lap nagy várakozással tekint Gömbös második kormányára. A választási győzelmet politikai-világnézeti győzelemként értékeli.²³ Hangsúlyozza, hogy Gömbös – a koráramlatokat megértve – új politikát hirdet. Programját, amelyre ettől kezdve a „nemzeti egység” programjaként hivatkozik, a korábbiakkal ellentétben nem a nemzetiszocializmus ösztönzése nyomán létrejövő politikaként határozza meg, hanem a náciizmus és a fasizmus mellé helyezi, mintegy velük egyenrangúként ismerve el azt.²⁴ Az új parlament az újság szerint arra hivatott, hogy a belpolitikai élet új formáit hozza létre Magyarországon is, s úgy látja: az ország az egypártrendszer felé vezető úton halad, a következő hetek a kormányzati hatalom addig ismeretlen centralizálását hozzák majd magukkal.²⁵ A lap kitér arra is, hogy egyesek a diktatúra bevezetésétől tartanak, és – helytelenül – úgy ítéli meg, Gömbös nem is tagadta soha, hogy diktatúrát akar bevezetni.²⁶ Jól mutatja a Gömbös választási győzelmének tulajdonított nagy jelentőséget, hogy az újság az ekkor *A világ politikusai* címmel induló új rovatát, mely különböző országok sorsformálóit kívánta bemutatni, Gömbös életrajzával kezdi.²⁷ A sorozatban majd a korszak fontos európai politikusai (Edvard Beneš, Georgios Kondylis, Alejandro Lerroux, Jose Maria Gil Robles, Pierre Laval stb.) következnek, az első helyet azonban „a világ érdeklődésének előterébe került” magyar miniszterelnököknek szánták. (E Gömbös-életrajz némileg

²² A magyar kormányajtó a választást követő hetekben a nemzeti eszme, a szolidaritás, az egység gondolatának elsőprő sikerével volt tele. VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom...* I. m. 435–436.

²³ Der Wahlsieg Gömbös. [Gömbös választási győzelme.] VB, 1935. április 2.

²⁴ Die Wahlen in Ungarn. [Választások Magyarországon.] VB, 1935. március 31.

²⁵ Nach den ungarischen Wahlen. [A magyar választások után.] VB, 1935. április 5.; Gömbös vor dem Kongreß der Partei der Nationalen Einheit [Gömbös a Nemzeti Egység Pártjának kongresszusa előtt.] VB, 1935. április 28.

²⁶ Nach den ungarischen Wahlen. [A magyar választások után.] VB, 1935. április 5.

²⁷ Politiker der Welt. Julius Gömbös. [A világ politikusai. Gömbös Gyula.] VB, 1935. április 10.

átdolgozva és kiegészítve később nekrológiaként is megjelent. Lásd 6. dokumentum.)

A *Völkischer Beobachter* Gömbös második kormányának tevékenységét elemezve már nem helyezett hangsúlyt a német rendszerrel való hasonlóságokra, sem Németország támogató szerepére. A tudósítások a magyar politikai rendszer sajátosságait ismertetik. A választási győzelmet és az új korszak kezdetét ünneplő beszámolók után a nyári hírek kevésbé magabiztos képet festenek Gömbös helyzetéről. Rövid epizódként még a kormányzói hatalom teljes kiépítésének lehetősége is felmerül egy kiszámíthatatlannak ítélt, külföldről (Ausztriából) támogatott legitimista propaganda veszélyeinek kivédésére, mellyel szemben a lap nem tartja megfelelő mértékben stabilnak a belpolitikai kurzust.²⁸ A hatalmi viszonyok ilyen átrendeződésének eshetősége végül csak alkalmi kitérőnek bizonyul,²⁹ az őszi folyamán a tudósítások fókuszában a „nemzeti egység” (időnként náci terminológiával „népközösség”) megvalósulásának esélye áll. Az újság úgy látja, a magyar politikai berendezkedés nehezen képzelhető el parlamentarizmus nélkül: Magyarország „a tradicionális parlamentarizmus második országa”, és számos hasonlóság áll fenn Anglia politikai légkörével.³⁰ Így a Gömbös által célul kitűzött nemzeti egység megvalósulásához is elengedhetetlen tényezőnek tartja a parlamentet és az ellenzéket, valamint a választójogi törvény reformját, mint a belpolitikai béke zálogát. Ennek hiányában olykor az ellenzéki vezeték egész falanxát látja Gömbös ellen felvonulni,³¹ az év végi áttekintésben mégis indokoltnak tart egy „általános, szerény ha-

²⁸ Zwischen Klippen und Stromschnellen. Ungarns Lage im Südosten. [Zátonyok és zuhatagok közt. Magyarország helyzete délkeleten.] VB, 1935. június 23.

²⁹ A kormányzó szerepének fontosságáról sem ezelőtt, sem ezután nem esett szó, a lapban Horthy Miklós háttérbe szorult Gömbös mellett – csakúgy, mint a magyar kormánypárti sajtóban. Lásd VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom...* I. m. 465.

³⁰ Ungarn, von der Parlamentsbühne gesehen. [Magyarország a parlamenti színpadról nézve.] VB, 1935. június 4.; Gespannte Stimmung im Budapestener Parlament. [Feszült hangulat a budapesti parlamentben.] VB, 1935. november 19.

³¹ Parlamentsbeginn in Ungarn. [A parlamenti ülészak kezdete Magyarországon.] VB, 1935. október 18.

tárok között tartott optimizmust”.³² Ekkor már úgy ítéli meg, az ellenzéki tábor annyira megosztott, hogy szinte felesleges belpolitikai erőjátékról, a kormánypárt hatalmát veszélyeztető ellenzékről beszélni. A lap szerint bár a parlamentáris formák nem sérültek, a kormány „kezdemenyezőkészségének” köszönhetően hatalma, súlya megnövekedett, a parlament szerepe pedig alapvetően megváltozott. Fontosnak tartja, hogy a Nemzeti Egység Pártja már túlnőtt egy egyszerű politikai párt keretein, szervezetei országosan épülnek ki, de a pártszervezésről nem számol be részletesen.³³

Ami a *Völkischer Beobachter*nek optimizmusra adott okot, azt Magyarországon korántsem üdvözltek: 1935 végén a pártidiktatúrák törekvésekkel már nemcsak az alkotmányvédő ellenzék, hanem például Kozma Miklós belügyminiszter is határozottan szembefordult, és Horthy Miklós is egyre kevésbé bízott a miniszterelnökben. Gömbös kezdett elszigetelődni, elhatalmasodó vesébaja miatt pedig 1936. május közepétől a politikai életben is alig vett részt.³⁴ „Az egész magyar belpolitikai életre Gömbös betegségének árnyéka vetül”³⁵ – állapítja meg a *Völkischer Beobachter* 1936 nyarán, s arról számol be, hogy a miniszterelnök távollétében nemcsak az ellenzék és a kormánypárt közti, hanem a párton belüli ellentétek is felszínre kerültek. Ebben a hangulatban a lap szerint mindenki Gömbös visszatértét várja: neki sikerülhet bizonyos tendenciákat lecsendesítenie, hiszen „Magyarország politikája messzemenően a miniszterelnök személyére szabott”.³⁶ Az újság többször tudósít Gömbös egészségügyi állapotáról, annak javulására és közeli visszatérésére helyezve a hangsúlyt. Míg a magyar sajtó 1936 második felében már nem is annyira Gömbös sorsával, mint inkább az utódjáról szóló találgatásokkal van elfog-

³² Ungarn am Jahresende. [Magyarország az év végén.] VB, 1935. december 25/26.

³³ Parlamentsbeginn in Ungarn. [A parlamenti ülészak kezdete Magyarországon.] VB, 1935. október 18.

³⁴ ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. PolgART Kiadó, Budapest, 2000. II. kötet, 431–444. VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom...* I. m. 491–499.; ERŐSS Zsolt: A martonizmus felszámolása. A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban. *Századok*, 2011/1. 161–196., 166.

³⁵ Ungarns Innenpolitik. Rückblick und Ausblick. [Magyarország belpolitikája. Vissza- és kitekintés.] VB, 1936. július 12.

³⁶ Klärung in Budapest. [Rendeződés Budapesten.] VB, 1936. augusztus 13.

lalva,³⁷ a *Völkischer Beobachter* egészen a miniszterelnök haláláig tagadja az esetleges kormányátalakításról szóló híreszteléseket (holott a magyar sajtót érzékenyen figyeli). Gömbös halálával és temetésével kiemelten foglalkozik: október 7-től egy héten át ez a vezető hír. A rengeteg tudósítás közül a nekrológot érdemes kiemelni, mely Gömbössel „Európa egyik legjelentősebb államférfiját” búcsúztatja.³⁸ A cikk az elhunyt miniszterelnök politikáját értékelve Gömböst a magyar nemzet sorsformáló vezéréként állítja olvasói elé, aki a magyarságnak adott új szimbólum, a „fogaskerekbe tört kalász”³⁹ jegyében új birodalmat kívánt felépíteni, aminek befejezését csak a tragikus végzet akadályozta meg.

A Gömbös Gyuláról alkotott kép a *Völkischer Beobachter*ben

Az NSDAP pártlapja Gömbös halálával a német nép „őszinte barátságát” gyászolta, és ez a hozzáállás a cikkekben végig nyomon követhető: a lap Gömböst személyében soha nem támadta, még olyan kényes kérdésekben sem, mint a német kisebbség vagy a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak ügye. Az újság nemcsak a miniszterelnök politikájával, hanem személyes életével is foglalkozott: hatalomra kerülésekor, választási győzelme után és halálakor is közöl róla életrajzot.⁴⁰ Ezek az évek során mind több életrajzi elemmel bővülnek, és egyre személyesebb hangvételűek lesznek: a felidézett történetek, érzelemtől fűtött méltatások sokszor eltűzve mutatják be Gömbös szerepét és hatását. Az erős magyarságtudat mellett e cikkek mindig kiemelik Gömbös német származását – amiről ő általában hallgatott.⁴¹

³⁷ GERGELY Jenő (szerk.): *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2004. 485.

³⁸ Julius Gömbös – der Soldat und Staatsmann. [Gömbös Gyula – a katona és államférfi.] VB, 1936. október 7.

³⁹ A Nemzeti Egység Pártja jelvényére utal, mely egy fogaskeréken áthúzott búzakalász nemzeti színű zászlóval a háttérben. VONYÓ József (szerk.): *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998. 57.

⁴⁰ VB, 1932. október 2/3.; VB, 1935 április 10.; VB, 1936. október 7.

⁴¹ VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom...* I. m. 78–79.

Nemzeti egységben a jövő! A Nemzeti Egység Pártjának 1935-ös plakátja.
Forrás: Országos Széchényi Könyvtár Térkép-, Plakát-, Képzőművészeti Osztály
Eredeti: Márton Lajos. Jelzet: PKG.1935/289

Személyének fontosságát mutatja a német vezetés számára, hogy halálhíre, a róla szóló fényképes megemlékezés, valamint a második feleségének temetéséről készült fénykép az újság első oldalán kap helyet, ami ritka alkalom: ezenkívül csak a miniszterelnök két németországi látogatása kapcsán jelenik meg magyar vonatkozású hír a címlapon.

A *Völkischer Beobachter* értékelésének főszólamát Gömbös politikájának megítélésében vezérsége jelenti. Hatalomra kerülésekor a lap nemzetiszocialista népszerűként festi le Gömböst, ez azonban leginkább a náci hatalomátvételt előkészítő propagandának volt köszönhető. Hitler hatalomra jutása után többé nem minősítik nemzetiszocialistának, de a magyar nép elhivatott, a német nemzetiszocializmus támogatását élvező vezéréként jellemzik. Belpolitikájának lényegét az egypártrendszer és egy vezéri állam⁴² kiépítésére irányuló törekvésben látják, kérdésként csak azt vetik fel, sikerül-e megvalósítani ezt az elképzelést. A Gömbös kormányzásáról megjelent utolsó értékelés, amely a miniszterelnök halála óta történt változások fényében vont konklúziót 1936 végén, rendszerének átmeneti jellegét hangsúlyozza, Horthy Miklóst nevezve meg az ország igazi vezéréként.⁴³

Fontos megjegyeznünk, hogy a *Völkischer Beobachter*ben Gömbös Gyuláról és a korabeli Magyarországról megrajzolt kép, illetve annak egyes részletei torzképnek is minősíthetők, melyeket esetenként az idézett szövegek tudatosan hibás fordításával, önkényes kiegészítésével alkottak. A torzító tényező a lapot propagandaeszközként használó NSDAP vezetésének mindenkor belpolitikai, hatalmi érdeke volt. Így ezek a cikkek – tematikájuk, értékeléseik, hangvételük révén – legalább annyit, esetenként többet mondanak a német nemzetiszocialisták helyzetéről, szándékairól, taktikájáról, mint a magyarországi viszonyokról.

*

⁴² VONYÓ József szerint Gömbös törekvése egy „diktatórikus vezéri állam” kiépítéséként értékelhető. Uo. 552.

⁴³ Veränderte Struktur der ungarischen Innenpolitik. [A magyar belpolitika megváltozott struktúrája.] VB, 1936. december 31.

A *Völkischer Beobachter* lapszámai eredeti formátumban és mikrofilmen kutathatóak német könyvtárakban. Az itt felhasznált forrásanyag az újság két legnagyobb példányszámú kiadásából származik: az 1932-ben publikált cikkek eredetije a lap birodalmi kiadásában jelent meg és mikrofilmen állt rendelkezésre a bonni egyetemi könyvtárban.⁴⁴ Az 1933-tól közzétett cikkek az északnémet kiadás eredeti példányaiból származnak, melyek a kölni egyetemi könyvtárban találhatóak.⁴⁵ A lap különböző kiadásai mindössze a regionális híreket illetően térnek el egymástól. A *Völkischer Beobachter* 1933-tól már négy regionális kiadásban jelent meg hetente hatszor, a vasárnapi és a hétfői szám összevonásával (ezért egyes cikkekhez két dátum tartozik).⁴⁶ Legnagyobb példányszámban az északnémet kiadást nyomtatták,⁴⁷ amelyből 1935 áprilisától már hétfői lapszám is készült.⁴⁸ Digitalizált formában csak az anschluss után, 1938. március 16-tól megjelenő bécsi kiadás áll rendelkezésre, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtár honlapján érhető el.⁴⁹

A cikkeket saját fordításban adom közre, az előforduló neveket magyar írásmód szerint közlöm. A *Völkischer Beobachter* a fontosnak tartott mondanivalót többek között ritkított szedéssel emelte ki, ez jelen nyomtatásban dőlt betűvel jelenik meg. „A magyar Gömbös nemzetiszocialista kormányprogramja” című cikkben (2. dokumentum) az újság Gömbösnek az Egységes Párt értekezletén tartott első beszédéből idéz részleteket, minden gondolati egységet külön idézőjellel látva el. A kiragadott részletek sokszor pontatlanok, illetve hosszabb szövegrészek maradnak ki belőlük. Az említésre méltó eltéréseknél lábjegyzetben olvasható az eredeti megfogalmazás, a kihagyott mondatokat [...] jelzi.

⁴⁴ Universitäts- und Landesbibliothek, Bonn.

⁴⁵ Universitäts- und Stadtbibliothek, Köln.

⁴⁶ A Münchenben megjelenő bajor és birodalmi kiadás mellett 1933-tól, a szerkesztőség Berlinbe költözésével kihozták a berlini és az északnémet kiadást is. Margarete PLEWNIA: *Völkischer Beobachter*. I. m. 386.

⁴⁷ Lars JOCKHECK: *Der „Völkische Beobachter”*... I. m. 7.

⁴⁸ BArch NS/8/117/193-194.

⁴⁹ https://anno.onb.ac.at/info/vob_info.htm (Letöltve: 2024. 04. 23.)

DOKUMENTUMOK

1.

1932. október 2/3.

A magyar kormányválság vége: Gömbös lesz a miniszterelnök
– magyar kormány grófok nélkül!⁵⁰

Megalakult az új magyar kormány. Budapest, október 1.

A péntek este Gömbös Gyula miniszterelnök által közzétett kormánylista a következőképpen hangzik: miniszterelnök és honvédelmi miniszter: *Gömbös Gyula*, külügyminiszter: *Puky András*, pénzügyminiszter: *Imrédy Béla*, kultuszminiszter: *Hóman Bálint*, igazságügy-miniszter: *Lázár Andor*, belügyminiszter: *Keresztes-Fischer Ferenc*, földművelésügyi miniszter: *Kállay Miklós*, kereskedelemügyi miniszter: *Fabinyi Tihamér*. Az új kormány minisztereinek felesketésére kedden kerül sor.

Budapest, szeptember 30.

A *magyar kormányválság* pontosan egy hétig tartott, és végül meglepetéssel zárult. Noha a most *kinevezett miniszterelnök*, *Gömbös Gyula* már többször előtérbe került jelöltként, mégis most lehetett a legkevésbé azzal számolni, hogy ő veszi át gróf Károlyi Gyula⁵¹ nehéz örökségét. Az *Egységes Párt*, mely a magyar parlamentben a mandátumok többségét birtokolja, megpróbálta *gróf Bethlent*, a párt vezérét rábeszélni, hogy lépjen a kormány élére. Bethlen azonban még túl korainak tartotta az időpontot az aktív politizálásba való visszatérésére, és kormányalakításra bizalmi emberét, a *honvédelmi miniszter Gömböst* javasolta a kormányzónak.

⁵⁰ Die Beendigung der ungarischen Regierungskrise: Gömbös wird Ministerpräsident – ein ungarisches Kabinett ohne Grafen! *VB*, 1932. október 2/3.

⁵¹ Gróf Károlyi Gyula miniszterelnök (1931. augusztus 24. – 1932. október 1.).

A magyar kormányválság és annak megoldása német szemzőből szokatlanul tanulságos. Gróf Károlyi azért lépett vissza, mert úgy érezte, többé nem élvezi a szükséges bizalmat, és hazafiként egyértelműnek látta, hogy a közelgő, külfölddel folytatandó tárgyalásokon csak egy olyan kormány képes sikereket elérni, amely a nép bizalmára, a parlamentben pedig erős pártra támaszkodhat. Korányi pénzügyminiszter⁵² pedig azzal az érveléssel utasította vissza a megbízást, hogy *most a fiatal generáció számára érkezett el az idő*.

A kormányzó, Horthy, tetőtől talpig katona, múlt péntek óta a legkülönbözőbb politikusokat fogadta, és hallgatta meg a véleményüket. A szociáldemokraták kivételével minden mérvadó személyiséget meghallgatott, hogy pontos képet kapjon a politikai helyzetről. *A budai várnak nincsenek hátsó lépcsői*, és hogy mily kevésbé fontos a mágánasklub véleménye az államfő számára, azt bizonyítja, hogy Gömbös kormányában, Magyarország történetében először, *nem kaptak helyet grófok és bárók*. Gömbös kormányában tehát nem képviselteti magát a múlt, politikai terhektől mentes emberek kaptak megbízást arra, hogy kivezessék az országot a nehéz helyzetből.

Az új miniszterelnök, Gömbös Gyula még csak 46 éves, tehát a *frontgeneráció* tagja. Akaraterős és energikus katonának számít, és erősen szociális beállítottságú nacionalista, még ha az Egységes Párt tagja is. Évekig a *fajvédő mozgalom élén* állt,⁵³ a Magyarországon élő zsidóság gyűlöli és rettegi, és ha az elmúlt években nem is volt kitéve sajtótámadásainak, ennek csak az az oka, hogy a zsidóság, bár Magyarországon mindent és mindenkit támad, a hadsereget nem meri, mert különben a fejével játszana. Gömbös a *magyar hadsereg alapító tagja*,⁵⁴ honvédelmi miniszterként számtalan nyilvános beszédben és a parlamentben is követelte *Magyarország fegyverkezési jogát és egyenjogú-*

⁵² Báró Korányi Frigyes több alkalommal, utoljára 1931. december 16. és 1932. október 1. között Károlyi Gyula kormányában volt pénzügyminiszter.

⁵³ Gömbös Gyula az 1919–1920 fordulóján szerveződött ún. fajvédő csoport vezéralakja, 1924–1928 között az általa szervezett Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt vezére volt.

⁵⁴ Gömbös a szegedi ellenforradalmi kormány honvédelmi államtitkáráként vett részt a Nemzeti Hadsereg ottani szervezésében.

ságát, valamint a *milícia rendszerű hadsereg átalakítását* egy szuverén államhoz illő haderővé.

Politikusként Gömbös Gyula csak Károly második visszatérésekor⁵⁵ lépett előtérbe. Gömbös vezényelte az alakulatokat a király ellen, a budaörsi csata az ő nevéhez fűződik. A Habsburgok ellenfeleként neve programot jelent, így azzal lehet számolni, hogy a Keresztény Gazdasági Párt,⁵⁶ Magyarország legitimista pártja, amely eddig koalíciót alkotott az Egységes Párttal, ellenzéki szerepet tölt majd be. Már Gömbös kinevezésének lehetősége is hatalmas vihart keltett e pártban.

A programról és Magyarország új embereiről még tudósítani fogunk.

2.

1932. október 9/10.

A magyar Gömbös nemzetiszocialista kormányprogramja⁵⁷

A magyar miniszterelnök, Gömbös Gyula tábornok az Egységes Párt gyűlésén ismertette nagyszabású újjáépítési programját,⁵⁸ egy olyan programot, amely lényegi vonásaiban különös módon megfelel az NSDAP programjának. A továbbiakban a magyar miniszterelnök beszédének néhány pontját adjuk közre.

⁵⁵ IV. (Habsburg) Károly magyar király (1916–1918) 1921. októberi második visszatérési kísérletére utal.

⁵⁶ Keresztény Gazdasági és Szociális Párt.

⁵⁷ Das nationalsozialistische Regierungsprogramm des Ungarn Gömbös. VB, 1932. október 9/10.

⁵⁸ Gömbös, kinevezését követően több fórumon elhangzott beszédeiben ismertette kormánya programját. (*A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Budapest, 1932.) Annak 95 pontban foglalt, Gömbös kinevezése előtt összeállított szövege hivatalosan csak 1932. október 26-án látott napvilágot, nemcsak a kormány, hanem egyben a – Nemzeti Egység Pártja nevet ekkor felvevő – kormánypárt programjaként is. GERGELY Jenő (szerk.): *Antal István emlékiratai*. I. m. 73–84.; KÖNYA Sándor: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 47.; VONYÓ József: *Egy állampárti kísérlet és kudarca Magyarországon (1932–1939)*. In: VONYÓ József (szerk.): *Gömbös pártja*. I. m.

„Mikor a kormányzó úr miniszterelnökké designált, első utam ide vezetett. Elsősorban az objektív szempont vezetett erre a helyre, mert magyarul mondva, *nem örültség-e más utakat keresni, ha az ember a parlamentben egy hatalmas pártra támaszkodhat?*”⁵⁹

„Mindenütt, ahol a parlamenti helyzet nincs kiegyensúlyozva, mindenütt, ahol nincsen hatalmas párt, forradalmaknak és szétzúllásnak látjuk a jelét.”

„[...] Azt mondom tehát, hogy erre a pártra kívánok támaszkodni, de nem kívánok úgynevezett pártiktatúrát [...], célom nem a pártok koncentrációja, hanem a lelkek koncentrációja.”⁶⁰

„Felhívok minden magyart, hogy vegyen részt a most kezdődő munkában. Nemcsak az ország miniszterelnöke, hanem felelős vezére akarok lenni a nemzetnek is.⁶¹ *Mindenki, kicsi és nagy, egyformán kell, hogy érezze, hogy az ő ügyeinek is munkása vagyok, s az ő dolgain keresztül a nemzet nagy ügyét munkálom.*”

„Magyarország nemzetiségei felé, amelyek száma csekély, békés együttműködést hirdetek⁶² [...], mindaddig barátjuk kívánok maradni, amíg olyan centrifugális erők nem jelentkeznek, amelyek a nemzet egységét veszélyeztetik.”

„[...] Világpolitikai káoszban élünk, melynek tengelyében a *világnézeti* káosz áll. A polgári [...] renddel szemben [...] kialakult a bolsevizmus frontja [...], ezt a harcot a polgári frontnak kell megnyernie, [...] ha megérti a munkásproblémát.⁶³ Arra fogok törekedni, hogy olyan szociális és gazdasági intézkedések

⁵⁹ Az eredeti szöveg így hangzott: „De az objektív szempont is erre a helyre vezetett, mert magyarul mondva, bolondgombát evett az, aki a mai politikai helyzetben, amíg a parlamentben hatalmas párt van, e párt szétbomlasztásán törné a fejét.” A miniszterelnöknek az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéde. In: GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. Vonyó József. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 386.

⁶⁰ Eredetileg: „Egész politikai elgondolásom nem a pártok koncentrációjára irányul, de arra, hogy a lelkek koncentrációja által megteremtsem azt a politikai atmoszférát, amely nélkül ez a nemzet történelmet élni nem tud.” Uo. 387.

⁶¹ Eredetileg: „[...] felhívok minden magyar pártot, hogy abban a munkában, ami nekünk most osztályrészül jutott, vegyen részt ő is. [...] A magyar közvéleménnyel szemben pedig az a helyzetem, hogy mint a felelős kormány miniszterelnöke, felelős vezére akarok lenni a nemzetnek is.” Uo. 387.

⁶² Eredetileg: „Békés együttműködést hirdetek a nemzetiségek felé is. Bár Csonka-Magyarország nemzetiségi szempontból úgyszólván teljesen egységes állam, vannak nemzetiségek [...]” Uo. 387.

⁶³ Eredetileg: „Ez a harc elintézetlen, de ezt a harcot a polgári társadalomnak kell megnyernie, és meg is nyeri abban a pillanatban, amikor megérti a munkásproblémát.” Uo. 388.

révén, amelyeket én és kormányom végre fogunk hajtani, olyan atmoszférát teremtsék, *hogy a lelkében még mindig nemzeti érzésű magyar munkás visszajöhessen hozzánk [...]* Egy egészséges nemzet életében nem lehetnek társadalmi különbségek. Nem lehetnek osztálykülönbségek, mert az egyes osztályok kiegészítik egymást.⁶⁴ Azokat a válaszfalakat, amelyeket tudat alatt vagy tudatosan építettek [...], én le fogom rombolni, mert azt tartom, *hogy egy olyan nemzet, mint a magyar*⁶⁵ *nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy kiskirályok legyenek az egyik oldalon, a másik oldalon pedig az uralkodó kasztot*⁶⁶ *gyűlölködő szemmel néző munkások.* Az úgynevezett urak és munkások között nem lehet különbség.”⁶⁷

„A gazdasági katasztrófa valódi oka a békediktátumra vezethető vissza, ezért a mi feladatunk a békeszerződések revízióját békés eszközökkel szorgalmazni.”⁶⁸ [...] Komplikált helyzeteket csak nagy cselekedetekkel lehet megoldani. Az európai vezető férfiak nagyvonalúságáról fog a történelem megemlékezni, ha ezt a kérdést megoldják, mert belátni a tévedést férfias dolog.”

„[...] A tekintélyek teljes helyreállítását kívánom. *Vezetni egy nemzetet nem lehet másnak, mint annak, akinek tekintélye van.* [...] Létjogosultsága csak olyan politikai irányzatnak van, amely a nemzetet szolgálja. [...] Jelszavunk így hangzik: mindent a nemzetért, és mert ezt a célt tartjuk szem előtt, nem tévedhetünk.”⁶⁹

„Fáklyavivője akarok lenni a magyar nemzetnek, mert tudom, hogy fáklyám el fog aludni a felkelő nap világossága mellett. Bizom magamban, de bizom nemzetemben is, ezért győzni fogunk.”⁷⁰

⁶⁴ Eredetileg: „Az a nézetem, hogy társadalmi osztályok között egy nemzet életében nem lehetnek válaszfalak.” Uo. 388.

⁶⁵ Eredetileg: „egy nyolcmillió ember”. Uo. 389.

⁶⁶ Eredetileg: „társadalmi osztályokat”. Uo. 389.

⁶⁷ Az eredeti szövegben ez a mondat nem hangzott el.

⁶⁸ Eredetileg: „A békeszerződés egy gazdaságilag erős testet szétbontott, talán a helyzet nem ismerése folytán, talán más szempontok miatt. [...] Meggyőződésem az, hogy a békeszerződések egyoldalúak és igazságtalanok. Nem háborús uszítóként állok én itt, amikor azt mondom, hogy a békeszerződés békés revíziójára törekszem, és ezt hangoztatom, mert ezzel is szolgálom a békét.” Uo. 389.

⁶⁹ Eredetileg: „Mindent a nemzetért, és hogyha ezt az irányítást betartjuk, akkor el nem tévedhetünk.” Uo. 392.

⁷⁰ Eredetileg: „Bizom magamban, de bizom nemzetemben is. Az istenfélő ember erős hitével megyek neki a munkának. Fáklyavivője akarok lenni nemzetem-

A nagy sikert arató beszédet Gömbös saját jelszavával zárta: bátorság, bölcsesség, becsület.

A miniszterelnök minden részletében ismertette kormány-programját, mely két részből áll, egy azonnali és egy hosszú távú programból.

Minden egyes szavát arculcsapásként kell éreznie von Papen⁷¹ nép nélküli kormánynak.

3.

1934. október 4.

Gömbös kétéves miniszterelnöksége⁷²

Budapest, október 3.

Október 2-án volt két éve, hogy *Gömbös Gyula*, a Károlyi Gyula-kormány hadügyminisztere a várban lévő magyar miniszterelnöki palotába költözött. A *tizenkettedik* órában érkezett. A külpolitikai horizonton sötét felhők gyülekeztek. A belpolitikában gazdasági nehézségek sokasodtak. A reménykedésbe és várakozásba belefáradt magyarság nemzeti fegyelme lazulni kezdett gróf Károlyi Gyula taposómalom-politikája alatt. A lelkileg gyengévé váló ország ott tartott, hogy elérí egy veszélyes apátia. Egy olyan lendületes embert kellett az ország élére kinevezni, aki értett a kedélyek javításához, és aki a magyarságba újra bátorságot és bizakodást öntött. Ez az ember Gömbös Gyula volt, évek óta a magyar ifjúság és a népi magyar nemzeti törekvések reménysége.

Ha avatatlan kéz rajzolja meg Gömbös Gyula karakterrajzát, általában egy fiatal százados képét kapjuk, aki a magyar főiskolásokkal 1922-ben Budaörsnél leveri Károly király seregeit, és a magyar restaurációs politikának azonnali véget vet. Gömbös

nek, mert tudom, hogy fáklýám el fog aludni a felkelő nap világossága mellett.” Uo. 400.

⁷¹ Franz von Papen, a Centrumpárt konzervatív-monarchista politikusa, 1932. június 1-jétől 1933. január 30-áig (Hitler kinevezéséig) német kancellár.

⁷² *Zwei Jahre Ministerpräsidentenschaft Gömbös. VB, 1934. október 4.*

tette bizonyára rendkívüli jelentőségű volt, mert új helyzetet teremtett, és belátható időre meghatározta Magyarország bel- és külpolitikai fejlődésének irányát. Mégis, e tettet egy másik katonára vagy politikus is véghez vihette volna. Gömbös több volt rámenős embernél vagy öreg harcosnál. Olyan ember, karakter és politikus volt, amelyet a háború utáni időszak Magyarországon megkívánt. Politikusokból Magyarországon soha nem volt hiány. Hiány csak azokból a politikusokból volt, akiknek politikai hitvallása a nép iránti gyakorlati szeretetet is magában foglalta. A háború előtti Magyarország uralkodó politikustípusának szívében is biztosan megvolt a magyar paraszt iránti szeretet, ez a szeretet azonban sokkal inkább az eszmének, és nem a parasztnak mint olyannak szólt. Ellenben azokat a generációkat, amelyek részt vettek a világháborúban, az ellenségekkel teli világ elleni küzdelem négy éve alatt a *bajtársiasság szelleme* töltötte el. Ők elégedetlenek voltak a magyar politika régi szellemével, amely *l'art pour l'art* politikát űzött, és a magyar politikát át akarták itatni a nép forrásaiból eredő szellemmel. Gömbös Gyula jogot szerzett e szellemnek a magyar politikában. Bár ellenfelei a szemére hányták, hogy ez a szellemiség nem magyar eredetű, hanem a cs. és kir. hadseregtől származik, ám a magyar ifjúság és azok a generációk, amelyek a lövészárkokban álltak, *helyeselték azt*. Ez volt az első lépés ahhoz, hogy a pártképződmények romjai felett megvalósuljon a *magyar népközösség*.

Gömbös hivatalba lépése két évvel ezelőtt új vonásokat hozott a magyar politikába: közvetlenséget, nyíltságot és őszinteséget. A magyar középosztály, amely a római klasszikusok szellemiségén alapuló nevelést kapott, azt hitte, hogy politikus nem lehet meg egy Cicero vagy egy gróf Apponyi rőfnyi hosszúságú körmondattal nélkül. S akkor jött egy katonatiszt, aki a magyar nyilvánossághoz azon a nyelven szólt, amely mélyebbre hatol, mint a retorika, amely nemcsak az értelmet, hanem a szívet és a kedélyt is megérinti. Ez is az egyik oka volt annak, hogy olyan lelkesedéssel fogadták, amelyet Magyarország csak a *Horthy* Miklós tengernagy vezette nemzeti hadsereg bevonulásakor élt át 1919-ben. Ezenkívül Gömbös már hivatalba lépésekor olyan hangot ütött meg, amelyet addig csak Németországban és Olaszországban le-

hetett hallani, de amelyre a kedvező visszhang a magyar közvéleményben is adott volt. Így például hivatalba lépése napján az Egységes Párt előtt tartott beszédében a következőket mondta: „A magam részéről a *tekintélyek teljes helyreállítását* kívánom. Vezetni egy nemzetet nem lehet másnak, mint annak, akinek tekintélye van. Én el tudok járni, s el is fogok járni azokkal szemben, akik akár az én, akár a kormányom tekintélyét akarják sárba rántani.”⁷³ [...] *Bízom magamban, de bízom nemzetemben is.* Az istenfélő ember erős hitével megyek neki a munkának. Fáklyavivője akarok lenni nemzetemnek, mert tudom, hogy fáklyám el fog aludni a felkelő nap világossága mellett.”⁷⁴

Ezek egy egyenes, őszinte és magabiztos férfi szavai voltak, amelyek a magyar közvéleményben élénk visszhangra találtak. A magyar nép lerázta az apátia bilincseit, és olyan lelkesedéssel ujjongott az új miniszterelnöknek, hogy az agg Apponyi Albert gróf arra figyelmeztette a magyar nemzetet, ne engedje túlságosan elragadtatni magát, különben egy pszichésen káros hatás jelentkezhet.

Gömbös miniszterelnök *visszaadta* a magyar nép önbizalmát. További törekvése *az ország gazdasági újjáépítésére* irányult. A modern Magyarország alapítója, a „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi dogmatikai alapvetéséből kiindulva, hogy tudniillik a gazdasági függetlenség és a gazdasági jólét képezik a nemzeti önérvényesítés alapját, arra törekedett, hogy *a magyar nemzet-gazdaságot visszavezesse természetes alapjaihoz.* Leszámolt az ipar egyoldalú protekcionizmusával, ami Magyarországon a liberalizmus gyermeke volt, világosan kimondta, hogy Magyarország *agrárország*, és a magyarság földműves nép. Ennek megfelelően mindent megtett a magyar parasztság helyzetének könnyítéséért és elviselhetővé tételéért. Nem szégyellte – ahogy ő nevezte magát – „a magyar parasztok ügynökeként” végiglátogatni az európai fővárosokat, hogy a magyar agrártermékeknek új felvevőpiacokat nyisson meg. Munkáját siker koronázta. A magyar agrártermékek kivitele jelentősen megnövekedett. Sokszorosan Gömbös

⁷³ A miniszterelnöknek az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéde. In: GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai...* I. m. 391.

⁷⁴ Uo. 400.

személyes érdeme, ha a magyar kivitel ez év első felében 28 millió pengős többletet mutat, noha szinte minden más ország kivitele folyamatosan csökken.

Külpolitikai területen Gömbös miniszterelnök a gróf Bethlen által felvázolt irányhoz tartotta magát. Bethlen külpolitikai hitvallásának két alaptétele a német és az olasz barátság volt. „Róma és Berlin képezik a tengelyt, amelyen a magyar külpolitika nyugszik” – mondta. Magyarországon továbbra is, az Ausztriában történt események után⁷⁵ is ápolják a Németországhoz és Olaszországhoz fűződő egyidejű barátságot. Általánosan elmondható, hogy a Bethlen által meghirdetett „szabad kéz külpolitikája”, amit Gömbös folytat, nagyon jól bevált. Ez a politika nem engedte az elsietett lépéseket, melyeket az ellenzék követelt. Ha a legitimisták azt az álláspontot képviselték, hogy Magyarország útja Párizsba Rómán át vezet, és a németellenes képviselő, Bajcsy-Zsilinszky Varsón át akart Párizsba jutni,⁷⁶ úgy ma bizonyított, hogy *mindkét kombináció elsietett és rossz volt*. Éppen a német–lengyel viszonyt illető korábbi tartózkodás teszi ma lehetővé Magyarország számára a Varsóhoz való közeledést, amely párhuzamosan folyik Magyarország németbarát külpolitikájával. Végül említésre méltó még, hogy Gömbös miniszterelnök, aki a szerb nyelvet⁷⁷ katonai szolgálati idejéből bírja, az „egykori balkáni harcostárshoz”⁷⁸ emberileg közel áll, és tőle csak a békeszerződés választja el. Ez olyan tény, amely

⁷⁵ Az 1934. július 25-én lezajlott bécsi puccskísérletre, Dollfuss kancellár meggyilkolására utal.

⁷⁶ Lásd BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Jobb francia–magyar megértés felé. *Újság*, 1934. január 28. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Gömbös korábbi fajvédő harcostársa 1930-tól az általa alakított Nemzeti Radikális Párt vezére. Franciaországgal és Lengyelországgal kapcsolatos, illetve németellenes nézeteiről lásd BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA BTK TTI, Budapest, 2019. 204–331.

⁷⁷ Gömbös a horvát nyelvet birtokolta, ami a szerb megértését is jelentette.

⁷⁸ A VB külpolitikai cikkeiből egyértelműen nem derül ki, kiről van itt szó. Utalhat a szerb származású Bogoljub Jevtićre, aki 1932 júliusától a Jugoszláv Királyság külügyminisztere volt, majd 1934. decemberétől miniszterelnöke lett. Ő Gömböshöz hasonlóan harcolt az első világháborúban, és ebben az időben szintén gyakran szerepelt a VB hasábjain.

az előttünk álló külpolitikai kombinációkban nem hathat kedvezőtlenül.

Gömbös Gyula miniszterelnök nem klasszikus politikus. El kell ismerni, hogy a politikában némi szerencséje is volt. Például Gaál Gaszton,⁷⁹ a kisgazdák vezére, aki rá nézve veszélyes volt, korán meghalt. Tekintélyre támaszkodó politikája a német nemzetiszocializmus mint szociális és politikai fejlemény győzelmével morális támogatásban részesült. Mindezek ellenére igaz, hogy a férfias karakterrel és reális, egyben intuitív látószöggel rendelkező Gömbös miniszterelnököt a magyar nép szükségszerűen választotta vezérré.

Gömbös miniszterelnök az elmúlt két évben a nemzet vezéréneként *bizonyított*. Ezt ellenfelei is, amelyek száma szemlátomást csökkent, elismerik. A két év alatt elért eredményekre építve kezdi vezérségének harmadik évét. Népének jókívánságai elkísérik őt a magyar bel- és külpolitika további útjain.

4.

1935. június 4.

Magyarország a parlamenti színpadról nézve⁸⁰

Budapest, május vége

Emlékezzünk a weimari időszak birodalmi gyűlésére: senki sem állíthatja, hogy bepillantást engedett a valós német viszonyokba, vagy hogy az általa képviselt nép érdekében pozitív teljesítményre lett volna képes. Ennek a megállapításához nem kell, hogy papírja legyen valakinek a parlamentellenességről, és épp ily kevésbé szükséges a parlamentáris intézmények elvi barátjának lenni ahhoz, hogy az ember a magyar képviselőház szószerűt figyelve azt érzékelye, mennyire másképp mennek itt a dolgok. Legalábbis a nagy viták idején itt százszor annyiba nyer az ember

⁷⁹ Gaál Gaszton korábban független képviselő 1926-ban szervezte meg az Agrárpártot, majd az 1930-ban alakult Független Kisgazdapárt első elnöke lett 1932-ben bekövetkezett haláláig.

⁸⁰ Ungarn, von der Parlamentsbühne gesehen. VB, 1935. június 4.

meglepő bepillantást, megörökíti magában az ország valóságos képét – nem azt, amiből a soha ki nem apadó, utánozhatatlan magyar vendégszeretet a mindennapi dolgokat kiszorítani képes. Az okokat könnyen felismerhetjük. Ha Magyarország a parlamentáris tradícióira hivatkozik, ezt nem jogtalanul teszi, és számottevő az Anglia politikai légkörével való hasonlóság még ma is – amikor szívesen beszélnek a parlamenti gépezet megfojtásáról. Legalábbis ahhoz elégségesek, hogy inkább azoknak adjunk igazat, akik nem tudják elképzelni ezt az államot parlamentarizmus nélküli – talán szegényes – demokratikus köntösben.

A magyaroknak létszükséglet a magas szellemi színvonalon űzött vita; ez azt is feltételezi, hogy itt nem ismerünk a képviselőktől rosszízű „levegőbe beszélést”. És még ha a reformgenerációban⁸¹ eleven is a vágy a pártállam iránt, lényegében ez sem jelent túl sokat: az elmúlt hét érdekes és tanulságos vitái bebizonyították, hogy kormánypártiság és ellenzékiesség nincs mereven elválasztva egymástól. Épp az Egység Pártja⁸² soraiból jutottak szóhoz képviselők, akik fejtegetéseik alapján tökéletes ellenzéki szónokok lehettek volna, míg az ellenzéki oldalról meglepően kormánypárti beszédeket lehetett hallani. Könnyen elképzelhető lenne tehát, hogy a Gömbös által vágyott népközösség – amelynek az eléréséhez igazság szerint más tényezőket is el kell ismeri, akkor is, ha belőlük a miniszterelnök képességei: ügyesség, szívósság és önbizalom ilyen mértékben hiányoznak –, tehát hogy ez a népközösség egyszer a parlamentben is felismerhető lesz egyetlen párt által, anélkül hogy az ezeréves alkotmány alapelveinek akár csak a haja szála is görbülne.

Magyarország még nem tart itt, annak pedig semmiféle jogsultsága nincs, hogy bármely fél javára jósoljunk. A Gömbössel és új stílusával – a fiatalság, a reformgeneráció stílusával – élesen

⁸¹ Reformnemzedéknek az a – rövid ideig működő, s az 1935. évi országgyűlési választásokat követően lényegében megszűnő – fiatal értelmiségieket tömörítő kör nevezte magát, mely Gömbös politikájának támogatását, az „új értelmiségi generációban” történő propagálását tekintette céljának. Ezzel a Bethlen vezette régi politikai garnitúra félreállításában kívánták segíteni a miniszterelnököt. SIPOS Péter (szerk.): *Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója*. Palatinus Kiadó, h. n. [Budapest], 2001. 19–20., 143–150.

⁸² Nemzeti Egység Pártja.

szemben álló erők számszerűleg már nem különösebben jelentősek, de persze nem lehet őket figyelmen kívül hagyni. Már csak *a két markáns személyiség, gróf Bethlen István és Eckhardt Tibor közötti*, a Gömbös elleni hadüzenet jegyében történt kibékülés⁸³ is arra enged következtetni, hogy a kormányellenes erők semmiképp nem adják fel a játékot. Ma már valójában nem önmagában a választójogi reformról van szó, hanem arról, hogy még egyáltalán *időben* kerül-e sor rá. Gömbös is a pártjára áll; neki azonban fontosabbak programjának szociális, munkateremtő pontjai, mint az az államjogi jelleg, amit reformmunkájának végére helyezett. Az mindenekelőtt ellenfeleinek bizonyíthatatlan feltevése, hogy Gömbös tényleg azt hiszi és reméli, a jövőben kitérhet az új választások elől. Az a félelmük mindazonáltal nem teljesen érthetetlen, hogy a mostani kormány óriási reformprogramjával a négy rendelkezésre álló év egy szempillantás alatt eltelik, és az utolsó részre – az államjogi reformokra – nem marad idő. Magyarországon évek óta minden párt, minden politikus, minden államférfi ellenzi a „lélekkufár választójogi rendszert”, azonban semmilyen változás nem történt. Ez az előfeltétele egy harcos ellenzéki blokk iránti törekvésnek: a félelem, hogy négy év múlva megint „nyílt” választások lehetnek a hatalmon lévők hasonló vagy fokozottabb – állítólagos – kíméletlensége mellett.

Elfogadhatjuk persze azt a véleményt, hogy ebben az országban csak akkor lesz belpolitikai béke, ha a választójogi reform kérdését véglegesen tisztázzák. De legalább ugyanennyi szól a Gömbös által képviselt tézis mellett, hogy a nép többségének a sürgős szociális problémák megoldása a fontos, míg a választójogi kérdés csak előzetes fellázítás után talált érdeklődésre. A miniszterelnöknek a *szociális kényszerek előtérbe helyezése*

⁸³ Eckhardt Tibor, Gömbös korábbi fajvédő fegyvertársa, 1932-től a Független Kisgazdapárt vezére. Eckhardt, akinek az 1935-ös parlamenti választási kudarc nagy csalódást okozott, egyre hevesebben támadta a miniszterelnököt „a piszkos és aljas választások miatt”. E harc meglepő fordulatokat hozott a politikai életben: Eckhardt kibékült, sőt politikai szövetségre lépett Bethlennel, a most már közösen gyűlölt ellenfél, Gömbös ellen, s ezzel szinte egy időben kibékült a liberális ellenzéki Rassay Károllyal is. Kialakult tehát Gömbös ellen az az „alkotmányvédő” front, mely a miniszterelnököt diktatórikus törekvései miatt támadta. GERGELY Jenő (szerk.): *Antal István emlékiratai...* I. m. 408–410.

irányuló szándékát tulajdonképpen teljesen igazolja az, ami a parlamenti vitákban a vidéken élő népesség szélesebb rétegeinek inségéről megrendítő módon ismertté vált – feltéve, hogy a reformok gyakorlati megvalósításánál abban a szellemben és azzal a tempóval dolgoznak, ami a reformparlamentre szemmel láthatóan jellemző. Még az ipari munkásság kizárólagos képviselőjére egyelőre igényt tartó szociáldemokrata képviselők sem tudtak felhozni semmit azon megállapítás ellen, hogy a munkások anyagi helyzetét össze sem lehet vetni a kisiparosokéval és az agrárproletáriátusával. A sok támogató akció között, melyek szükségességével a kormánynak szembesülnie kell (elég csak a májusi fagy- és jégkárokra gondolni), különösen kívánatos egy az építőipart segítő program, hiszen ennek az iparágnak körülbelül nyolcvanezer dolgozója van, beleértve a segédmunkásokat is, akik a legnagyobb inséget szenvedik. Ebben az összefüggésben tudtuk meg, hogy például a keleten fekvő Hajdú megyében a házaknak csak három százaléka épült téglából, a többi földből és sárból! A kormányoldal pedig megállapította, hogy jelenleg még nyolcszáz magyar település van elvágva télen a külvilágtól, mert hiányoznak az utak.

Az *iparban*, melynek Magyarországon nagyon fontos szerephez sikerült jutnia – és nem csak nemzetgazdaságilag –, szinte ugyanolyan szükségesek a reformok. Maga a jövődöbeli ipari miniszter, Bornemisza⁸⁴ állapította meg, hogy Magyarország népe az ipar érdekében súlyos áldozatokat hozott, ami tovább már nem várható el. „Az ipar, mely a magyar fiatalságnak havonta pusztán 80 pengő alamizsnát tud nyújtani, és nem gondol arra, hogy csak akkor biztosítja saját érdekeit, ha a fiatalságnak munkalehetőséget ad, nem szolgálja az ország érdekeit.” Most a nyolcórás munkanap bevezetéséhez kell hozzáfogni, meg kell valósítani a teljes vasárnapi munkaszünetet, és meg kell állapítani a minimálbért. A kartelltörvény a közösség szemében megbukott, azt a kormány hatáskörének kiterjesztése révén fogják megváltoztatni.

⁸⁴ Bornemisza Géza kereskedelemügyi (1935. március–augusztus), majd iparügyi miniszter (1935. augusztus–1938. november).

Aki az utóbbi parlamenti viták során a kendőzetlen, a maguk józanságában kétszeresen ható aggodalmakat és beszámolókat követte, az hasábokat tölthet meg arról, mit tett ezzel a mostani csonka országgal elsősorban Trianon. Mert ahogy helyesen mondták: ezekben a napokban *egyetlenegy témakör sem maradt megvitatlanul*, mindegyikkel szakértelemmel és lelkiismeretesen foglalkoztak. De egy egyre erősebbé váló életenergiáról is beszélhetünk, mely átjárja a képviselőházat, és talán éppen ezért olyan jelentőséget ad neki, amely más országokban meggyengült vagy elveszett. A problémák párthovatartozáson és dogmán való aggályoskodástól független megragadásában van valami felfrissítő, és a nehéz témákkal való mélyreható, demagóg slágereket mellőző foglalkozás felismerni engedi azt a komolyságot, amely valóban *az egész nép érdekeinek képviselésével* törődik. Másképp nem lenne lehetséges, hogy a kormánypárt soraiból bátor támadásokat indítsanak – melyben olyan problémákat érintenek, mint a zsidókérdés, amit egyszer itt is tisztázni kell –, amelyek nem aratnak mindig teljes tetszést a kormánypárti padsorokban, és inkább egy ellenzéki hozzászólással érhetnének fel, és az sem lett volna lehetséges, hogy *bizonyos kormányzati intézkedések* a marxisták soraiig *egyhangú jóváhagyást* nyerjenek.⁸⁵

5.

1936. július 12.

Magyarország belpolitikája

Vissza- és kitekintés⁸⁶

Budapest, július 11.

Az Interparlamentáris Unió lezajlott ülésével, amely a magyar főváros politikai életére majdnem egy hétig rányomta bélyegét, rövid időre – gyaníthatóan az augusztusi Szent István-napig –

⁸⁵ A parlamenti ülésszak kezdetén a kormány a törvényjavaslatok sorrendjét ügyesen megválasztva elérte, hogy az ellenzék is vele szavazzon. Lásd KÓNYA Sándor: *Gömbös kísérlete*. I. m. 171.

⁸⁶ Ungarns Innenpolitik. Rückblick und Ausblick. VB, 1936. július 12.

szünidei hangulat ereszkedik Budapestre. A „politikai szezón”, amely tulajdonképpen már a parlamenti ülésszak zárásával befejeződött, véglegesen véget ér, hogy ősszel, valószínűleg a megbeszélések és makacs viták jegyében újra elkezdődjék.

Miközben „Budapest fürdőváros” jóformán már csak az utazókedvűeknek és a magyar metropolisz szépségétől elcsábítottaknak ad szállást falai között, a politikai aktivitás áthelyeződik a síkságra, a *vidékre*. A zord jelen nem engedi, hogy mindenki a nyári istenbékéje mellett döntsön és – az ősz kezdetéig – jégre tegye a politikát. Ellenkezőleg: a *hivatalos politikai színpalak mögött serény munkavégzés folyik*, amit tovább fokoz és erősít az az általánosan uralkodó érzés, hogy az eljövendő ősz vagy tél valószínűleg az ország belpolitikai struktúrájára nézve nem jelentéktelen *változásokat* hoz magával.

A képviselők régi szokás szerint választóik körében tartózkodnak, hogy beszámoljanak arról, mit teljesített a pártjuk, vagy – az ellenzék esetében – minek a teljesítésére nem nyílt alkalmuk. Ha a parlament nyári szünetre megy – a szó valódi értelmében: a *parlament*, nem az egyes népképviselők –, úgy voltaképpen nem indokolt szokást jelent, hogy az egyéb politikai apparátus, elsősorban a nemzetközi sajtó, Budapesten marad, hogy itt lássa el hivatalát. Ez még a tűző napot leszámítva is nehezen lehetséges; a helyes út valójában vidékre vezet, ahol az ember nemcsak az országgyűlési képviselő urakkal találkozik, hanem a politika iránt érdeklődő tömegek összejövetelekor – a beszámolók alkalmával – sokkal inkább bepillantást nyer a keletkező irányzatokba és hangulatokba, mint az izzó hőségtől sújtott fővárosban.

Kétségtelenül az egész magyar belpolitikai életre Gömbös betegségének árnyéka vetül. Azóta, hogy az ellenzék zűrzavaros támadása a beteg hirtelen szabadságra távozásakor meghíusult,⁸⁷ megszületett a hallgatólagos megállapodás a viták élének enyhítéséről, a személyes konfliktusoktól való tartózkodásról. Ez gyógyítólag hatott, mert a politikai légkör erős feszültségektől volt terhes, és szükség volt valamilyen reakcióra – még ha az mesterseges is – az általános megnyugvás érdekében. Amennyiben ez

⁸⁷ Lásd VONYÓ József: *Gömbös és a hatalom...* I. m. 480–500.

meg is valósult, akkor is csak mérsékelt jellegű, és főleg a fővárosra korlátozódik. Ami pedig a szakmai kérdéseket illeti, arról szó sincs, hogy az *ellenzék kész lenne engedni bármely területen*.

Nem lehet átsiklani afölött, hogy a Közigazgatási Bíróság az ellenzék nem remélt támaszává vált a ma érvényben lévő *választási törvény* tekintetében, amely agitációs célokra mindenkor a leghasznavehetőbb eszköz volt a kormány ellen. Nem hatottak azok a jogos érvek, melyek szerint a felelősséget e törvényért aligha lehet a mostani kormány nyakába varrni, tekintettel arra a körülményre, hogy a változtatást már régen keresztül lehetett volna vinni, ahogy az a kormánynak szándékában áll, és többször ígéretet is tett rá. Már az Egység Pártja köreiben belül is felmerült a kérdés, hogy lélektanilag nem lett volna-e szerencsésebb legalább a választójogi reform tekintetében a kormány alapvetését: „Először a *kenyér*-, azután az államjogi kérdések”, már korábban revízió alá venni... Ma ez a kérdés bizonyosan jogos. Hiszen a Közigazgatási Bíróság egy éven belül – az utolsó választások tudvalevőleg 1935 tavaszán voltak – nem kevesebb mint *tizennégy vitatott mandátumot* érvénytelenített, és emellett groteszk és helyenként alig hihető *választási visszaéléseket* állapított meg.⁸⁸ A mandátumok bírósági úton történt törlésével, ami a legtöbb esetben a kormánypártot érintette, kéz a kézben jártak a választási elnök, ülnök és egyéb, a választási eljárásban aktívan részt vevő személyek elleni kemény ítéletek: pénzbüntetések és mindenekelőtt az aktív és passzív választójog elvesztése hosszú évekre.

Mindenki, aki ismeri a politikai munkatempót Magyarországon, el kell hogy ismerje, hogy a kormány és a képviselőház az utolsó fél évben derék munkát végzett. A közélet minden területén érzékelhető a gyakran túl sokáig keményen maradt talaj

⁸⁸ A visszaélésekkel terhelt 1935-ös választások során számos mandátumot támadtak meg petícióval. Ezek nyomán a Közigazgatási Bíróság tizenhárom listás és négy egyéni mandátumot semmisített meg, és írta elő a választások megismétlését. Ezen túlmenően három esetben a bíróság a választás eredményét módosította úgy, hogy az eredetileg vesztes jelölt kapta a mandátumot. Továbbá hat képviselő a petíciós eljárás közben mondott le a mandátumáról. HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. I. kötet, 60.

lazu lása; és hogy a kormány éppen olyan problémákhoz (föld-reform, hitbizomány) mert hozzáfogni, amelyeket évtizedek óta båtortalatul kikerültek, az akkor is a becsületére válik, ha egy ilyen reformmunka következményei székségyszerűen nem azonnal láthatóak és nagy dimenziójúak. *Magyarország szociális és gazdasági szerkeze te sűrgősen megkívánja azokat a reformokat, melyeket Gömbös meghirdetett, és amelyekbe belefogott; ezeket azonban nem lehet elsietni, mint ahogy azok követelik, akik mindennapi céljukat a kormány teljesítményének becsmélésében látják.*

Itt húzódik alkalmasint az a mély árok, melyet Magyarország belpolitikai rendszerének csak nehezen sikerül áthidalnia. A kormány és a mértékadó ellenzék között tulajdonképpen alig vannak tárgyi és szakmai ellentétek (még a választójogi reform esetében is csak a határidő kitűzésében van véleménykülönbség), ezzel szemben *személyes, a gyűlölettel határos harag* uralkodik, ami ma talán nem annyira a miniszterelnök, Gömbös, hanem inkább pártbeli közelebbi munkatársainak egy csoportja – hogy csak a legismertebbeket említsük: Marton,⁸⁹ Antal⁹⁰ – ellen irányul. Ha minden igaz, *az ellentétek az Egység Pártján belül is megjelentek*,⁹¹ ami által, nem csak ellenzéki politikusok véleménye szerint, kétségtelenül egyre sűrgetőbb és valószínűbb lesz a látens belpolitikai – személyes – feszültségek tisztázása.

Minden Gömbösre tekint, akinek a politikai életbe való viszsza térését augusztus első felében várják. Ellenzéki körökben is úgy hiszik, hogy neki – akinek a személyével szemben mindenütt erős, részvétteljes tartózkodás mutatkozik – sikerülhet az Egység Pártja egy kisebb részében bizonyos tendenciákat vi sszaszorítani, hogy először is egyáltalán olyan légkört teremtsen, amely

⁸⁹ Marton Béla a Nemzeti Egység Pártja ügyvezető alelnöke, Gömbös bizalmasa.

⁹⁰ Antal István a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Gömbös egyik legközvetlenebb munkatársa, beszédírója, illetve a beszédeiről készült sajtóközlemények megfogalmazója. GERGELY Jenő (szerk.): *Antal István emlékiratai*. I. m. 21–24.

⁹¹ A párton belüli csoportosulásokról lásd STIER Miklós: A kormánypárt fasiszta jellegű átszervezésének csődjéhez (1935–1936). *Századok*, 1971/3–4. 696–708.

a most legerősebb párt, a Nemzeti Egység Pártja keretein kívüli megbékéléshez szükséges. Amennyire a választójogi reform elodázhatatlan szükségességéről szóló felfogás felülkerekedik, olyan mértékben lesz szükséges arról gondolkodni, *hogyan fog kinézni egy új, az általános és titkos választás útján megválasztott parlament.*

A kormány teljesítményei elismerést érdemelnek, ahogy a kormányzó nemrég egy Gömböshöz intézett kéziratban fogalmazott. A gazdasági könnyítéseknek – eltekintve a várhatóan jó terméstől – normális esetben a belpolitikai megbékélés irányába kell hatniuk. Magyarország számára most minden, az egymást kölcsönösen sértegető képviselők közti pártviszálynál és párbajnál fontosabb a „búzakérdés”. És még sokáig az is marad, akkor is, ha az ország az utóbbi időben egy *vegyes gazdaságú ipari és agrárország* irányába fejlődött; ez a fejlődés egyébként még messze nem tűnik lezártnak. Ahogy egyrészt Magyarország az ez évi búzatermését Olaszországnak, Ausztriának, Svájcnak, Hollandiának és Belgiumnak szerződés szerint el tudta adni („úgy, hogy a magyar gabonatermés értékesítése többé nem jelent gondot”), úgy másrészről a pénzügyminiszternek, Fabinyinek sikerült Londonban *Magyarország hitelezőivel új megállapodást kötnie*,⁹² ami Magyarország számára devizatechnikai szempontból újabb könnyítést jelent, emellett a jövőre nézve is lélektenileg kedvező mozzanatokot tartalmaz. Végül idetartozik a magyar, nevezetesen a *budapesti idegenforgalom* folyamatos és bámulatos virágzása, ami a képet az irányban egészíti ki, hogy Magyarország a mélypontot morálisan és pénzügyileg is legyőzte, és felfelé ívelő pályán mozog.

Így érthető, hogy még ellenzéki körökben is az a vágy uralkodik, hogy Gömbös valóban térjen vissza a kormány élére, amely most a fellendülés jegyében látja el hivatalát. Persze ez a kívánság összekapcsolódik egy másikkal – megint csak nem az ellenzékre korlátozódva –, hogy a miniszterelnök találjon egy szerencsés gesztust, ami véget vethet a pártpolitika stagnálásának.

⁹² Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi (1932–1935), majd pénzügyminiszter (1935–1938), aki 1936. július 1-jén folytatott tárgyalásokat Londonban.

6.

1936. október 7.

Gömbös Gyula – a katona és államférfi⁹³

Valahányszor a tanító Gömbös a dél-magyarországi Tolna megye dombos és termékeny táján fekvő sváb parasztfalu, Murga szegényes iskolaházának kis ablakain keresztül kisfiát, Gyulát a kortársaival a falu főterén játszott katonásdi közben figyelte, mindig be kellett ismernie magának: titkos vágya, hogy egyszer tanító legyen belőle, aligha teljesülhet. Egy olyan eleven eszű gyerek, mint amilyen a kis Gömbös Gyula volt, nem hagyta magát szűkös, áporodott iskolatermekben leláncolni, ő nagyra tört, és kész volt túllépni a társadalmi előítéletek korlátain.

A magyar temperamentum, amit édesapjától örökölt, és a nehéz német paraszti vér, amely édesanyja révén folyt ereiben – édesanyja, Weitzel Annamária egy német-sváb paraszt lánya volt –, hajtotta előre, fegyelmezte tetteit és határozta meg jellemvonásait, amelyek katonává tették.

Izzó hazaszeretete és katonás önfegyelme, roppant akaraterője és okos politikai megfontolásai, képessége a gyors elhatározásokra és rendíthetetlen hite Magyarország jövőjében hamar a fiatal honvéd hadnagyra irányították a figyelmet, amikor elhagyta a kadétiskolát, és egy budapesti⁹⁴ honvédezredben teljesített szolgálatot. Nagy feltűnést keltett, amikor néhány évvel később a bécsi cs. és kir. hadiiskolában egyszer ősz professzorát és előljáróját felindultan szakította meg előadás közben, és megkérdezte, miért nem nevezi meg Magyarországot is az európai nagyhatalmak között, ha már Ausztriát említi.

Amint az első gránátok Belgrád óvárosára és erődjére hullottak, századparancsnokként sietett a frontra. Szigorú parancsokra volt szükség, hogy a bátor százados az első frontvonalból a cs. és kir. vezérkarba kerüljön. A háború kimenetele félbetörte katonai pályafutását. De Gömbös katona maradt, s mindig ekként

⁹³ Julius Gömbös – der Soldat und Staatsmann. VB, 1936. október 7.

⁹⁴ Helyesen: zágrábi.

mutatkozott. És katonaként kezdte meg politikusi és államférfiúi pályafutását is.

*

Amikor a Habsburg kétfejű sas megtette utolsó szárnycspását, és gróf Károlyi Mihály nyugati mintára bevezette Magyarországon a demokratikus államformát, amely gyorsan zsidó uralom alá került, és Kun Béla véres uralmába torkollott, maga köré gyűjtötte a nemzeti katonatiszteket. Csak merész tettel lehetett megmenteni a hazát, amelyet a kommunista lázadás vérmámorában való elpusztulás fenyegetett. Gömbös követői élén, karddal a kezében vonult a kommunista gyilkosbandák ellen, és megsemmisítette őket.⁹⁵ De Magyarország nem nyugodott meg. Úgy tűnt, mintha a csonka ország ellen, amely a Trianon által ejtett nyílt sebekből vérzett, minden összeesküdött volna. Alig győzték le a kommunista uralmat, az országot és a világot bejárta a hír, hogy Magyarország utolsó királya, Károly, becsvágyó feleségétől hajtva, akinek ereiben az ősi Bourbon-vér buzgott, amely nem ismer megaláztatást, sem trónfosztást, amely egyre csak uralkodni akar, de nem uralva lenni, leszállt Magyarországon, hogy megszerezze magának az elvesztett Szent Koronát. Gömbös felismerte, hogy a Habsburgok e vakmerő tette eldöntheti az ország sorsát, hiszen a Magyarországgal szemben ellenséges szomszédos államok mozgósították hadseregeiket, hogy a Habsburg-kísértetnek és magának Magyarországnak is véget vessenek. Ismét cselekedni kellett, és Gömbös újra kardot ragadott, és szembeszállt királyi uraival. Könnyen túl tudta tenni magát az eskün, amelyet egyszer királyának tett, mert a király többé nem a nép és a haza érdekében cselekedett. Az új viszonyok új esküre kötelezték, amely így hangzik: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában!”

⁹⁵ Gömbös sohasem vett részt a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege vagy bármely más szerve elleni katonai akcióban.

Ezzel a hittel és ezzel az elkötelezettséggel szállt szembe királyával. Politikusi tett volt, katonás magatartásból következő, amely csak egyet ismer: a hazát. Gömbös mindig úgy cselekedett, ahogy a pillanat megkövetelte: karddal a kezében vonult a kommunista gyilkosbandák és kalandba hajszolt királya ellen. Amint az ország belső és külső békéje biztosítva volt, a vidék parasztfalvaiba és városaiba ment, és füstös vendégfogadóknban és tömeggyűléseken hirdette honfitársainak a Magyarország jövőjébe és feltámadásába vetett hitet.

„Népi politikát hirdetek – nyilatkozta egyszer –, amely a nemzet minden tagjának egyformán drága, de nem ismerem el az emberek egyenlőségét, mert az emberek között és a természetben nincs egyenlőség. A szorgalmas, tehetséges, művelt ember többet kell, hogy érjen a nemzet életében, mint az, aki nem ilyen.”

Ebből a beállítottságból a demokrácia elutasítása következik. „Nem kívánok olyan demokráciát, amely mellett a lakosság éhez, s csak a vezérek dőzsölnek a Duna-palotában. És megismétlem még egyszer, igenis, egy ilyen demokráciát sem én, sem azok nem ismernek el, akik velem együtt átérték a forradalmat.”⁹⁶

Honfitársai pedig lelkesen ujjongtak, és felismerték benne a jelen szükségéből lett vezért.

Fáradhatatlanul szónokolt gyűléseken, aztán Budapestre szie-tett, tárgyalt, tanácskozott, politizált, polemizált a parlamentben, pártkörökben. Ő a mindig cselekvő, mindig harcoló, népének „lelki koncentrációjáért” küzdő. És közben felnő a feladatokhoz, amelyeket maga elé állított, és helyet szerez magának a tettek azon embereinek sorában, akik a valódi katonaságot és vezérséget testesítik meg, akik ismeretlenként és névtelenként a társadalmi előítéletek és a polgári kicsinyesség minden ellenállásával szemben nemzetük élére küzdöttek magukat, és teljesítményükkel és céltudatos tevékenységükkel a nép bizalmát egyre növekvő mértékben nyerték el.

⁹⁶ Eredetileg: „Ki merem mondani, hogy nem kívánok olyan demokráciát, amely mellett a lakosság éhez, s csak a vezérek élnek jól a Duna-palotában.” – Beszéd a NEP sátoraljaújhelyi zászlóbontó nagygyűlésén. GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai...* I. m. 588.

Lehet, hogy csak külsőség, mégis jellemző Gömbös felfogására. A magyaroknak, akik addig csak a keresztet és a fejedelmi koronát ismerték az országban uralkodó tekintély és a hatalom jelképeként, új szimbólumot adott: a fogaskerekbe tört kalászt. E jelkép jegyében kell a birodalom újjáépítésének megtörténnie, melynek hanyatlását a régi szimbólumok viselői nem tudták megakadályozni. Így kerül Gömbös azon férfiak sorába, akik kiszabadították magukat az elmúlt század salakjából, és világnézeti elkötelezettségükkel népük sorsát formálják.

„Ma a népek döntenek a sorsukról, és csak másodszorban gondolhat az ember a csúcsra – csak ha a ház készen van!” – ez volt Gömbös felismerése. S e felismerés birtokában szállt szembe az ország hatalmasaival és a Habsburgok uralmi vágyával, és gyűjtötte maga köré a nemzetet, hogy vele együtt, erős közösségben építse a házat,⁹⁷ ahogyan az minden magyar elképzelésében él.

*

Egy 1933-as kora nyári napon a Budapest–Bécs–München gyorsvonatra felszállt egy „civil” a sok között. A következő reggelen telegráf és rádió jelentette: „Gömbös miniszterelnök a legelső európai államférfiként látogatást tett Adolf *Hitlernél*.” Budapesten éppúgy meglepődtek e híren, mint a világ többi részén. És mégis, e látogatás mit sem bizonyított jobban, mint Gömbös jó érzékét a politikai adottságok és szükségszerűségek felismeréséhez. Gömbös gyakran mondta, hogy Berlin és Róma képezik a tengelyt, amelyen a magyar politika nyugszik. Így érthető volt, hogy a németországi politikai viszonyok megváltozása után katona a katonához, államférfi az államférfihoz utazott, és hogy ők ketten a két nép közös és sorsszerű dolgait megvitatták.

*

⁹⁷ Gömbös kedvelt hasonlata volt a házépítés, lásd például: „[...] azt mondtam, elég egy vezér, sokkal jobb az általam annyit hangoztatott házépítési rendszerre térni: Csak egy pallér, a többi hordja a téglát, s akkor megépül a ház. Bábeli zűrzavarban politikát csinálni és nemzetet vezetni nem lehet.” – Beszéd Imrédy Béla jászberényi választási nagygyűlésén. Uo. 509.

A magyar nép haladó része hittet követte Gömböst az úton, amely az egyenjogúsághoz és a Magyarországot ért igazságtalanságok megszüntetéséhez volt hivatott vezetni. A nagyszerű fiút látta benne, aki a nép ismeretlen millióiból jött, aki megtestesítette a magyarság összes nemes erényét, aki helytállt bátor katonaként és okos államféfíként. Ma pedig mély gyásszal áll nagy fia, katonája és államféfíja ravatala mellett, akinek tragikus sorsa, hogy merész lendülettel megkezdett építómunkáját nem tudta befejezni. A német nép pedig vele együtt gyászol, és őszinte részvétéről biztosítja az elhunyt miniszterelnök hozzátartozóit és a magyar népet. Mert ővele egy őszinte barátját veszítette el, Európa pedig egyik legjelentősebb államféfíját.

Lőszergyári munkásnők robbanóanyagot töltenek a pilseni Škoda Gyárban az első világháború idején.

Forrás: Imperial War Museums, Barbanti Gian G (MR) Gyűjtemény, IWM Q 112680

